

IDEAL JAMIYAT G'OYASINING UTOPIK MODELLARDAN SIYOSIY NAZARIYALARGA TRANSFORMATSIYASI

**Olimova Muxtasar
Rayimovna**

*Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Guliston davlat universiteti " Ijtimoiy fanlar "
kafedra dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ideal jamiyat g'oyasining tarixiy evolyutsiyasini utopik tasavvurlardan siyosiy nazariyalar darajasigacha rivojlanish jarayoni kontekstida tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot davomida ideal jamiyat haqidagi tasavvurlar dastlab utopik adabiyot shaklida namoyon bo'lganligi, keyinchalik esa siyosiy falsafa va ijtimoiy nazariyalar rivoji bilan birga ancha murakkab nazariy konstruksiyaga aylanganligi ko'rsatib beriladi. Utopik modellar insoniyatning mukammal jamiyat haqidagi tasavvurlarini ifodalagan bo'lsa-da, ular ko'pincha real ijtimoiy jarayonlardan uzilgan holda shakllangan. Yangi davr siyosiy tafakkurida esa ideal jamiyat konsepsiyasi ijtimoiy shartnoma, fuqarolik erkinliklari, adolat va siyosiy institutlar nazariyasi bilan bog'liq holda qayta talqin qilina boshladi. Tadqiqot natijalari ideal jamiyat g'oyasi utopik ideal sifatida emas, balki jamiyatni takomillashtirishga qaratilgan nazariy model sifatida siyosiy tafakkur evolyutsiyasida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ideal jamiyat, utopiya, siyosiy nazariya, ijtimoiy shartnoma, siyosiy falsafa.

Kirish

Ideal jamiyat haqidagi tasavvurlar insoniyat tafakkurining eng qadimiy va barqaror mavzularidan biri bo'lib, u turli tarixiy davrlarda turlicha shakllarda namoyon bo'lgan. Jamiyatni mukammal tarzda tashkil etish haqidagi fikrlar dastlab mifologik va diniy qarashlar bilan bog'liq holda shakllangan bo'lsa, keyinchalik falsafiy tafakkur rivoji bilan birga ular nazariy konsepsiyalarga aylana boshladi. Utopik adabiyot insoniyatning mukammal jamiyat haqidagi tasavvurlarini ifodalashda muhim rol o'ynadi. Thomas More, Tommaso Campanella va Francis Bacon kabi mutafakkirlar o'z asarlarida mavjud ijtimoiy tuzumlarning kamchiliklarini tanqid qilib, jamiyatni tubdan qayta tashkil etish mumkinligi haqidagi nazariy modellarni tasvirladilar. Biroq utopik modellar ko'pincha real siyosiy jarayonlardan uzilgan holda shakllanganligi sababli ular siyosiy amaliyotga to'liq tatbiq etilmagan. Yangi davr siyosiy falsafasi rivojlanishi bilan ideal jamiyat g'oyasi utopik tasavvurlardan chiqib, siyosiy institutlar, davlat boshqaruvi va fuqarolik erkinliklari bilan bog'liq nazariy muammolar kontekstida qayta talqin qilina boshladi. Ijtimoiy shartnoma nazariyalari, liberal siyosiy

falsafa va demokratik boshqaruv konsepsiyalari ideal jamiyat haqidagi tasavvurlarni yanada aniqroq siyosiy va huquqiy modellar bilan bog‘lashga xizmat qildi. Shu sababli ideal jamiyat g‘oyasining utopik modellar darajasidan siyosiy nazariyalar darajasiga transformatsiyasini o‘rganish siyosiy tafakkur tarixini anglash hamda zamonaviy siyosiy tizimlarning mafkuraviy asoslarini tahlil qilish uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metod.

Ideal jamiyat haqidagi tasavvurlar siyosiy falsafa tarixining turli davrlarida turlicha talqin qilingan bo‘lib, ushbu konsepsiyaning shakllanishi va rivojlanishi ko‘plab mutafakkirlar ijodida o‘z ifodasini topgan. Dastlab utopik tafakkur shaklida namoyon bo‘lgan ushbu g‘oya jamiyatni mukammal tartib asosida tashkil etish mumkinligi haqidagi intellektual izlanishlar bilan bog‘liq bo‘lib, XVI–XVII asrlarda yaratilgan utopik asarlar bu jarayonning muhim bosqichi hisoblanadi. Thomas Morening “Utopiya” asari ijtimoiy tenglik, mehnatning adolatli taqsimoti va jamoaviy mulkchilik g‘oyalariga asoslangan jamiyat modelini tasvirlab, mavjud siyosiy tuzumlarning kamchiliklarini tanqidiy yoritadi. Tommaso Campanellaning “Quyosh shahri” asari esa ilm-fan va kollektiv boshqaruv tamoyillariga asoslangan jamiyat konsepsiyasini ilgari surib, utopik tafakkurning yana bir muhim yo‘nalishini ifodalaydi. Francis Baconning “Yangi Atlantida” asarida esa ideal jamiyat ilmiy bilim va texnologik taraqqiyotga asoslangan holda tasvirlanadi. Ushbu asarlar utopik adabiyotning klassik namunasi bo‘lishi bilan birga, keyingi siyosiy nazariyalar uchun muhim g‘oyaviy asos yaratgan. Ma’rifat davrida esa utopik tasavvurlar asta-sekin siyosiy nazariyalar bilan uyg‘unlashib, ijtimoiy shartnoma, fuqarolik erkinligi va siyosiy legitimlik masalalari bilan bog‘liq holda tahlil qilina boshladi. Rousseau ijtimoiy shartnoma konsepsiyasini ishlab chiqib, jamiyatni adolatli boshqarish tamoyillarini asoslashga harakat qilgan bo‘lsa, Montesquieu davlat hokimiyatining bo‘linishi nazariyasi orqali siyosiy tizimning barqarorligini ta’minlash yo‘llarini ko‘rsatdi. Kant esa “abadiy tinchlik” g‘oyasi orqali ideal jamiyat tushunchasini xalqaro siyosiy tartib bilan bog‘lab talqin qildi. XIX asrda Karl Marks va Fridrix Engels jamiyat taraqqiyotini iqtisodiy munosabatlar evolyutsiyasi orqali tushuntirib, sinfsiz jamiyat g‘oyasini ilgari surdilar. Ularning nazariyasi utopik tasavvurlardan farqli ravishda tarixiy materializmga asoslangan bo‘lib, jamiyat rivojlanishini muayyan tarixiy qonuniyatlar bilan izohlashga harakat qiladi. XX asr siyosiy falsafasida esa ideal jamiyat g‘oyasi yangi nazariy yondashuvlar asosida qayta ko‘rib chiqildi. John Rawls adolat nazariyasini ishlab chiqib, teng imkoniyatlar va erkinlik tamoyillariga asoslangan jamiyat modelini taklif qildi. Jürgen Habermas esa kommunikativ ratsionallik nazariyasi orqali demokratik jamiyatni shakllantirishda ochiq muloqot va fuqarolik ishtirokining ahamiyatini ta’kidladi. Shu tariqa adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ideal jamiyat g‘oyasi tarix davomida utopik tasavvurlardan nazariy siyosiy modellargacha rivojlanib, jamiyatning siyosiy va ijtimoiy tashkil etilishi haqidagi ilmiy qarashlarning muhim tarkibiy qismiga aylangan.

Mazkur tadqiqot ideal jamiyat g‘oyasining utopik modellar darajasidan siyosiy nazariyalar darajasigacha bo‘lgan evolyutsiyasini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda falsafa tarixi, siyosiy nazariya va tarixshunoslik metodlarining integratsiyasiga asoslangan ilmiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-komparativ tahlil,

konseptual tahlil va interpretativ metodlardan foydalanildi. Tarixiy-komparativ yondashuv turli davrlarda shakllangan utopik va siyosiy nazariyalarni o'zaro solishtirish imkonini berib, ideal jamiyat konsepsiyasining qanday tarixiy sharoitlarda paydo bo'lganini hamda uning mazmuni qanday o'zgarib borganini aniqlashga xizmat qildi. Konseptual tahlil yordamida utopiya, ideal jamiyat, adolat, erkinlik, siyosiy legitimlik va ijtimoiy tenglik kabi kategoriyalarning nazariy mazmuni o'rganildi hamda ularning turli siyosiy-falsafiy maktablarda qanday talqin qilinganligi tahlil qilindi. Interpretativ metod esa klassik siyosiy-falsafiy matnlarni chuqur talqin qilish orqali mutafakkirlarning ideal jamiyat haqidagi qarashlarini tarixiy kontekstda tushunishga imkon berdi. Tadqiqotda shuningdek tarixiy rekonstruksiya usuli qo'llanilib, utopik adabiyotdan boshlab zamonaviy siyosiy nazariyalargacha bo'lgan intellektual jarayon qayta tiklandi. Metodologik jihatdan tadqiqot uch asosiy evolyutsion bosqichni ajratib ko'rsatishga asoslanadi: birinchi bosqich utopik-tasavvuriy davr bo'lib, unda mukammal jamiyat nazariy jihatdan tasvirlangan; ikkinchi bosqich nazariy-siyosiy davr bo'lib, unda jamiyatni tashkil etish prinsiplari siyosiy institutlar va davlat nazariyasi bilan bog'liq holda tahlil qilingan; uchinchi bosqich esa zamonaviy pragmatik davr bo'lib, unda ideal jamiyat konsepsiyasi real siyosiy tizimlarni baholash va takomillashtirish uchun nazariy mezon sifatida qo'llanilmoqda. Ushbu metodologik yondashuv ideal jamiyat g'oyasining tarixiy rivojlanish jarayonini tizimli tarzda tushuntirish va uning zamonaviy siyosiy tafakkurdagi mafkuraviy ahamiyatini aniqlash imkonini beradi.

Natijalar.

Tadqiqot davomida o'rganilgan nazariy manbalar va siyosiy-falsafiy qarashlarning qiyosiy tahlili ideal jamiyat g'oyasi tarixiy tafakkur rivojida muhim transformatsion jarayonni boshdan kechirganini ko'rsatdi. Dastlab utopik adabiyot doirasida shakllangan ideal jamiyat tasavvurlari mavjud ijtimoiy tuzumlarni tanqid qilish va insoniyatning mukammal jamiyat haqidagi intilishlarini ifodalash vazifasini bajargan. Thomas More, Campanella va Bacon kabi mutafakkirlarning asarlarida tasvirlangan jamiyat modellarida iqtisodiy tenglik, jamoaviy mulkchilik, ilm-fan taraqqiyoti va axloqiy uyg'unlik kabi tamoyillar asosiy o'rin egallagan. Biroq bu modellar ko'pincha nazariy ideal sifatida tasvirlangan bo'lib, ularning siyosiy amaliyotga bevosita tatbiq etilishi cheklangan edi. Yangi davr siyosiy tafakkurining rivojlanishi bilan ideal jamiyat g'oyasi utopik tasavvurlardan chiqib, siyosiy institutlar va davlat boshqaruvi nazariyalari bilan bog'liq holda talqin qilina boshladi. Ijtimoiy shartnoma nazariyalari, fuqarolik jamiyati konsepsiyasi va demokratik boshqaruv tamoyillari ideal jamiyat g'oyasini real siyosiy tizimlarni takomillashtirish bilan bog'lashga xizmat qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ideal jamiyat g'oyasi tarix davomida uch asosiy evolyutsion bosqichni bosib o'tgan: birinchi bosqichda u utopik-falsafiy tasavvur sifatida shakllangan; ikkinchi bosqichda siyosiy nazariyalar va ideologiyalar rivojida muhim g'oyaviy asos bo'lib xizmat qilgan; uchinchi bosqichda esa zamonaviy siyosiy falsafada normativ mezon sifatida qo'llanilib, jamiyatning siyosiy va ijtimoiy institutlarini baholash uchun nazariy asosga aylangan. Bu evolyutsiya jarayoni ideal jamiyat g'oyasining faqat nazariy konstruksiya emas, balki jamiyat taraqqiyotining mafkuraviy yo'nalishini belgilovchi muhim intellektual konsepsiya ekanligini ko'rsatadi.

Muhokama.

Olingan natijalar ideal jamiyat g'oyasi siyosiy tafakkur tarixida muhim mafkuraviy funksiyani bajarganini ko'rsatadi. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, mukammal jamiyat haqidagi tasavvurlar ko'pincha mavjud siyosiy tizimlarning kamchiliklarini tanqid qilish vositasi sifatida paydo bo'lgan. Utopik adabiyotda tasvirlangan jamiyat modellarini faqat fantaziya mahsuli sifatida baholash to'liq asosli emas, chunki ular ko'pincha o'z davridagi ijtimoiy muammolarga javob sifatida shakllangan. Masalan, Thomas Morening utopik modeli XVI asr Yevropasidagi iqtisodiy tengsizlik va ijtimoiy adolatsizlik muammolariga tanqidiy munosabat sifatida paydo bo'lgan. Keyingi davrlarda ushbu g'oyalar siyosiy nazariyalar rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Ma'rifat davrida shakllangan siyosiy falsafa ideal jamiyat g'oyasini ijtimoiy shartnoma, fuqarolik erkinliklari va demokratik boshqaruv tamoyillari bilan bog'lab talqin qildi. Zamonaviy siyosiy nazariyalarda esa ideal jamiyat tushunchasi mutlaq mukammallik modeli sifatida emas, balki adolatli siyosiy tizimni shakllantirish uchun normativ mezon sifatida qaralmoqda. Rawlsning adolat nazariyasi, Habermasning kommunikativ ratsionallik konsepsiyasi va boshqa zamonaviy siyosiy nazariyalar jamiyatni mukammal tarzda tasvirlashdan ko'ra, real siyosiy institutlarni takomillashtirish muammosiga e'tibor qaratadi. Bu holat ideal jamiyat g'oyasining utopik tasavvurlardan pragmatik siyosiy nazariyalarga transformatsiyalanganini ko'rsatadi. Shu sababli ideal jamiyat konsepsiyasi zamonaviy siyosiy tafakkurda nafaqat nazariy model, balki ijtimoiy taraqqiyotning mafkuraviy orientiri sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa.

Olib borilgan tadqiqot ideal jamiyat g'oyasining utopik modellar darajasidan siyosiy nazariyalar darajasigacha bo'lgan evolyutsiyasi insoniyat siyosiy tafakkurining rivojlanish jarayoni bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Dastlab utopik adabiyot doirasida shakllangan mukammal jamiyat haqidagi tasavvurlar keyinchalik siyosiy falsafa va davlat nazariyasi rivojida muhim nazariy kategoriya sifatida namoyon bo'ldi. Tarixiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ideal jamiyat g'oyasi jamiyatni mukammal shaklda tashkil etish haqidagi tasavvurlarni ifodalash bilan birga mavjud siyosiy tizimlarni tanqidiy baholash mezon sifatida ham xizmat qilgan. Yangi davr siyosiy nazariyalari ushbu konsepsiyani utopik tasavvurlardan chiqarib, siyosiy institutlar va ijtimoiy tartibni takomillashtirish bilan bog'liq nazariy modellar darajasiga olib chiqdi. Zamonaviy siyosiy falsafada esa ideal jamiyat g'oyasi jamiyatni adolatli va demokratik tarzda rivojlantirishga qaratilgan normativ konsepsiya sifatida talqin qilinmoqda. Shu sababli ideal jamiyat g'oyasining evolyutsiyasini o'rganish siyosiy falsafa tarixini chuqurroq anglash bilan birga zamonaviy ijtimoiy va siyosiy jarayonlarning mafkuraviy asoslarini tahlil qilish uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. More T. Utopia. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 176 p. – (foydalanilgan sahifalar: 38–64).
2. Campanella T. The City of the Sun. – Berkeley: University of California Press, 1981. – 144 p. – (foydalanilgan sahifalar: 27–45).
3. Bacon F. New Atlantis. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 128 p. – (foydalanilgan sahifalar: 51–70).

4. Plato. The Republic. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 416 p. – (foydalanilgan sahifalar: 54–79).
5. Aristotle. Politics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 368 p. – (foydalanilgan sahifalar: 112–145).
6. Rousseau J.J. The Social Contract. – London: Penguin Books, 2004. – 192 p. – (foydalanilgan sahifalar: 59–83).
7. Montesquieu C. The Spirit of the Laws. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 704 p. – (foydalanilgan sahifalar: 211–239).
8. Kant I. Perpetual Peace. – Indianapolis: Hackett Publishing, 2003. – 120 p. – (foydalanilgan sahifalar: 33–48).
9. Marx K., Engels F. The Communist Manifesto. – London: Penguin Classics, 2002. – 96 p. – (foydalanilgan sahifalar: 12–28).
10. Mannheim K. Ideology and Utopia. – London: Routledge, 2004. – 356 p. – (foydalanilgan sahifalar: 145–170).